

DR INŻ. ARCH. BARBARA UHEREK-BRADECKA

Akademia Śląska, Wydział Architektury, Budownictwa i Sztuk Stosowanych, ul. Rolna 43,
40-555 Katowice; e-mail: barbara.bradecka@wst.com.pl; ORCID: 0000-0001-8222-1488

EWOLUCJA TOALET PUBLICZNYCH

STRESZCZENIE

s. 9-19

Kwestia toalet pojawia się w architekturze od czasów najdawniejszych. Szczególnym przykładem są toalety publiczne, które na przestrzeni wieków uległy znacznym przekształceniom. Niezmienna pozostaje tylko ich funkcja. Ich historia jest niezwykle ciekawa i dostarcza wielu ciekawych informacji z różnych dziedzin nauki. Podejście do projektowania i lokalizowania pomieszczeń i urządzeń sanitarnych w przestrzeni publicznej oraz sposób ich użytkowania odzwierciedla nie tylko osiągnięcia inżynierskie poszczególnych epok. W ich historii zapisane są trendy stylistyczne oraz możliwości materiałowe, zależne od czasu powstania. Na przykładzie toalet publicznych możemy także dokonać szerszych obserwacji. Odzwierciedlają one zachodzącą w czasie zmianę światopoglądu, społecznej akceptacji zachowań ludzkich oraz podejścia do zagadnień związanych z kreowaniem przestrzeni publicznej oraz kwestii związanych z higieną i zdrowiem.

SŁOWA KLUCZOWE

toalety publiczne, ewolucja toalet, pomieszczenia higieniczno – sanitarne, aspekt socjologiczny toalet

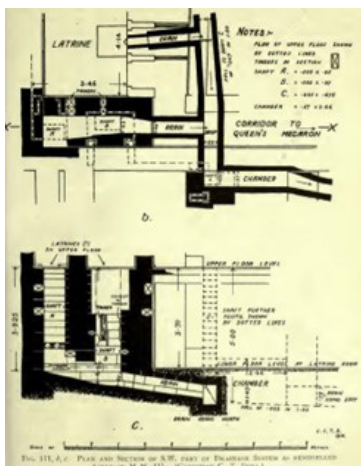
Wstęp

Pomieszczenia higieniczno - sanitarne są obecnie standardem, zarówno w budynkach prywatnych jak i w budynkach użyteczności publicznej, czy przestrzeni publicznej. W przypadku tych pierwszych ich ilość, wyposażenie oraz wygląd jest zależny od preferencji i upodobań inwestorów, w przypadku tych drugich ich ilość, wielkość i parametry ergonomiczne są określone przepisami [1]. Warto jednak pamiętać, że w architekturze wspomniane pomieszczenia pojawiają się od czasów najdawniejszych, choć uwaga im poświęcana oraz ich wyposażenie, a zatem także przestrzeń, którą zajmowały była różna na przestrzeni wieków. Ponadto, należy zwrócić uwagę na fakt, iż różne było podejście do tematu w różnych kręgach kulturowych. Toalety publiczne występowały w Egipcie już w okresie zjednoczenia państwa (ok. IV tysiąclecia p.n.e) [2], ale także w dolinie Indusu, gdzie w latach 3300 – 1300 p.n.e. kultura Mohendźo – Daro wprowadziła system kanalizacji, pozwalający wyposażyć w nie niemal wszystkie nieruchomości w mieście [3,4], w Chinach, czy w kulturach prekolumbijskich, gdzie zbierane z nich nieczystości wykorzystywano jako nawozy organiczne [5].

W badaniach prowadzonych do tej pory brak jednak kompleksowego opracowania, dotyczącego historii publicznych toalet. Zdecydowanie większa uwaga poświęcona jest pomieszczeniom związanym z higieną, w szerszym tego słowa znaczeniu. Jest wiele opracowań, poruszających tę niezmiernie ciekawą i związaną nie tylko z higieną, sensu stricte kwestię. Dawniej korzystanie z toalety i łaźni wiązało się bowiem z określonymi rytuałami, czy wręcz obrzędami [6]. W znakomitej większości jednak, dotyczą one głównie starożytności. Wtedy to problem higieny pojmowany był szerzej, gdyż wiązał się nie tylko ze zdrowiem, ale także z aspektem miastotwórczym, urbanistycznym. Dostęp do czystej wody i możliwość odprowadzenia ścieków stanowiły podstawę funkcjonowania starożytnych miast, a ze względu na nieco inne od obecnego, starożytne pojmowanie intymności można śmiało stwierdzić, że publiczne termy, łaźnie i latryny pełniły często także rolę społeczną [7]. Niniejszy artykuł ma na celu zwrócenie uwagi na ewolucję toalet publicznych, zachodzącą na przestrzeni wieków oraz na zmiany światopoglądowe i społeczne dotyczące samej kwestii lokowania toalet w przestrzeniach publicznych i sposobu ich wykorzystywania. Jest on także wstępem do szerszych badań poświęconych toaletom publicznym, a także pomieszczeniom higieniczno – sanitarnym w domach jednorodzinnych. Obecnie, przestrzenie te znacznie różnią się od swoich starożytnych pierwowzorów. Jest to przestrzeń, w której ze względu na postęp techniczny, zapotrzebowanie, świadomość społeczną, postrzeganie intymności oraz oczekiwania estetyczne, zmieniło się niemal wszystko. Wszystko z wyjątkiem funkcji.

2. Zmiany na przestrzeni wieków

Na przestrzeni wieków toalety publiczne przeszły ogromną ewolucję. Badania ich pozostałości są jednym z najbardziej interdyscyplinarnych obszarów badań. Wiedzę o tym archeolodzy, socjologowie, architekci, inżynierowie [8]. Ślady najstarszych europejskich toalet odnaleziono na Krecie w Pałacu Knossos [9] (rys.1). Monojczycy mieli bardzo zaawansowany system kanalizacji, zachowały się pozostałości po tzw. łaźni królowej (rys.2), jednak w kulturze minojskiej nie odnaleziono śladów publicznych toalet na żadnym ze stanowisk archeologicznych, co pozwala sądzić, iż takowe na Krecie nie występowały, a ustępy, zwane przez wielu badaczy „miejscami ustronnymi” lokalizowane były w domach jednorodzinnych.

Rys.1. rzut i przekrój systemu kanalizacyjnego Południowo – zachodniej części Pałacu w Knossos; [10]

Rys. 2 widok pozostałości „Toalety Królowej” w pałacu Knossos na Krecie; fotografia B. Uherek – Bradecka, 2015

Wiadomo także, iż publiczne toalety w Starożytnym Rzymie powstawały nawet wcześniej niż publiczne łaźnie. Cesarz Wespazjan (I w.n.e.) był pierwszym władcą, który docenił znaczenie publicznych toalet, co więcej, opodatkowując je i zalecając wykorzystywanie moczu jako środka wybielającego, uczynił z nich źródło zasilające cesarską kiesę.¹ Wspominając kwestię toalet w Starożytnym Rzymie należy jednak zwrócić uwagę nie tylko na aspekt finansowy toalet publicznych. Niezmiernie ciekawy jest także aspekt socjologiczny, o którym będzie mowa w dalszej części artykułu, oraz aspekt wtedy stosowanych przestrzennych rozwiązań. A ten, był zgoła odmienny od dzisiejszych standardów! Układ przestrzenny „*latrini*” polegał na lokalizowaniu dużej liczby „oczek”² w kamiennej ławie obok siebie, liniowo, w układach zlokalizowanych *vis a vis*, w kształcie litery ‘L’ lub ‘U’. Przede wszystkim toalety publiczne były jednak koedukacyjne – jednocześnie korzystały z nich zarówno kobiety jak i mężczyźni, a rolę obecnego papieru toaletowego spełniało *tesorium*³, które płukano w kanale umieszczonym w podłodze przed ławami z toaletami, w którym płynęła bieżąca woda. Kanały takie widoczne są zarówno w publicznych toaletach Efezu (rys.3), jak i innych miejsc, będących przedmiotem badań archeologicznych – Forum Romanum, czy Kartaginy w obecnej Tunezji (rys.4).

Rys. 3 pozostałości publicznych toalet w Efezie; fotografia B. Uherek – Bradecka, 2015

Rys. 4 zachowane toalety publiczne – termy Antoniusza, Tunis, Tunezja B. Uherek – Bradecka, 2000

W okresie post rzymskim na formowanie toalet bez wątpienia miała wpływ, zaczynająca dominować religia chrześcijańska, promująca prywatność. Wtedy to toalety zbiorowe zaczynają być wypierane przez toalety jednomiejscowe lokalizowane w domach, co ciekawe, w wielu wypadkach przy kuchniach. [14] Upadek cesarstwa wiązał się także ze znacznymubożeniem miast. Zaniechano budowy nowych sieci sanitarnych (wodociągowych i kanalizacyjnych), a istniejące, nieremontowane, z czasem zarastały, a ceramiczne kształtki z których były wykonywane murszały i kruszyły się. Przystały więc funkcjonować także publiczne latryny. Ogólnie stwierdzić można, iż w czasach średniowiecza, publiczne toalety (latryny) przestają w ogóle funkcjonować. Choć od tej reguły także można znaleźć wyjątki.

¹ Według wielu badaczy z tym wydarzeniem wg. wielu badaczy należy łączyć słynną łacińską sentencję „*Pecunia non olet*” (*pieniądze nie śmierdzą*), którą wypowiedział cesarz Wespazjan ok 70 roku n.e. wprowadzając podatek od toalet publicznych. [11]

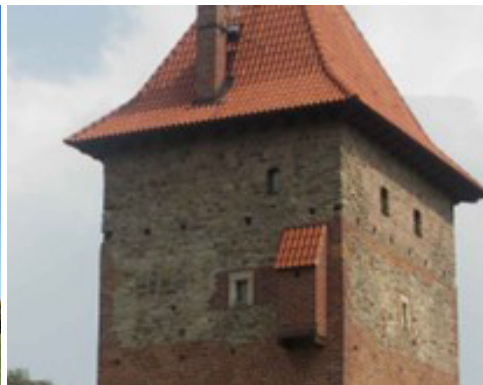
² Wg. badań archeologicznych toalety publiczne w Starożytnym Rzymie mogły liczyć jednorazowo do 100 stanowisk. Do tej pory odkryto ok 150 szaletów miejskich. Daje to imponującą liczbę 15000 „oczek” z których można było korzystać jednocześnie. [12]

³ Zwane także xylospogium. Wg. badań Bates J. z University of Pennsylvania a także publikacji Lidii Winniczuk [13] była to gąbka morska zatknięta na długi kij.

Jak stwierdza Anna Rutkowska – Płachcińska [15], do takich niewątpliwie należą odkryte we Wrocławiu, datowane na wiek XIII – XVI pozostałości umocnionych słupami szalowanych dołów kloacznych, których rozmiary pozwalają stwierdzić, że były wykorzystywane przez mieszkańców kilku siedlisk. Można więc doszukiwać się w nich pierwowzorów nowożytnych toalet publicznych.⁴ Dziś należałoby jednak stwierdzić, że zbiorowe latryny sytuowane na parcelach na tyłach kamienic (często w bliskości oficyn), to toalety, które użytkowały wszystkie rodziny zamieszkujące daną kamienicę, stanowiąc rodzaj toalet publicznych. Ale średniowiecze to okres, w którym publiczne toalety potrzebne były nie tylko w miastach, ale także na zamkach, gdzie na stosunkowo niewielkiej powierzchni zamieszkiwało lub przebywało bardzo wielu ludzi. Rodziło to potrzebę efektywnego rozwiązania problemu toalet. Doprowadzenie wody było w wysokich murach zamkowych nie lada trudnością, problem więc rozwiązywano w inny sposób. Popularne stały się wykusze latrynowe, czyli drewniane lub kamienne dobudówki wystające poza mury (rys.5, rys.6). Zasadniczo były one tak skonstruowane, że mogła z nich korzystać jedna lub dwie osoby jednocześnie⁵, więc wydawać by się mogło, że nie są to toalety publiczne, jednak gdy przyjrzymy się bliżej ich lokalizacji, jasna stanie się ich ogólnodostępność. A ich lokalizacja była bardzo zróżnicowana, zdarzało się, iż były one wystawiane poza mury pomieszczeń mieszkalnych, sypialnych (wtedy korzystał z nich rezydent pomieszczeń mieszkalnych lub sypialnych oraz służba), ale występowały także jako dobudówki do sal biesiadnych czy kuchni, a bliskość przewodów kominowych działała korzystnie, gdyż zapobiegała wychładzaniu murów i toalet, a w tym przypadku bez wątpienia pełniły funkcję toalety ogólnodostępnej – publicznej. Nieczystości spadały bezpośrednio lub za pośrednictwem rur z terakoty lub drewnianych rynien do podnóża murów lub do fosy okalającej zamkowe mury. Z czasem, tego typu wykusze stosowane były także coraz chętniej w bogatych domach mieszczańskich. W tym przypadku stawały się one jednak toaletami prywatnymi, a wątek ten, choć niezmiernie ciekawy, ze względu na ograniczoną objętość artykułu musi zostać pominięty.

Rys. 5. wykusz latrynowy na ścianie zamku w Bobolicach; fotografia B. Uherek – Bradecka, 2022

Rys. 6. wykusz latrynowy na ścianie wieży zamku w Chudowie; fotografia B. Uherek – Bradecka, 2022

⁴ Analogiczne doły, także z przełomu XIII i XIV wieku odkryto także w Gdańsku czy Elblągu, gdzie ich układ oraz rozmiary pozwalają na stwierdzenie, iż na jedno podwórko przypadają 4 toalety

⁵ Pieter Bruegel, na obrazie „Przysłowia niderlandzkie” powstałym w 1559 roku przedstawia scenę ilustrującą ponad sto przysłów. Wśród nich znalazło się także „Wypróżnić się do jednej dziury”. Fragment obrazu przedstawia dwie osoby korzystające jednocześnie z drewnianego wykusza latrynowego – co jest alegorią bycia nierozłącznymi przyjaciółmi. Dowodzi to zarazem poruszanej w dalszej części artykułu socjologiczno – społecznej roli toalet publicznych.

Jednak wykusze latrynowe to nie jedyny sposób rozwiązywania kwestii toalet publicznych w średniowiecznych zamkach. Często pojawiają się także wieże kloaczne, zwane danksterami lub gdaniskami⁶ (rys.7) [16]. Prawdopodobnie pierwsze wieże kloaczne powstały w zamkach krzyżackich w Malborku (gdzie ulokowano rząd zamykanych kabin (rys.8), Grudziądzu czy Królewcu, jednak z czasem zaczęto je stosować w budownictwie nie związanym tylko z zakonem krzyżackim, ale także w zamkach biskupich, czy siedzibach kapituły. Należy także pamiętać, że wieże kloaczne, oddalone od zasadniczej części zamku, połączone z nim najczęściej krytym gankiem, pełniły oprócz funkcji sanitarnej także funkcję obronną, były bowiem strzelnicami, wysuniętymi poza linie murów obronnych. Niezmiernie ciekawym rodzajem toalet publicznych były także średniowieczne toalety klasztorne. Klasztory, zwłaszcza cysterskie, bardzo często lokowano w bliskości rzek lub strumieni, dlatego w wielu z nich istniały kanały z bieżącą wodą, które odprowadzały nieczystości z obrębu clastrum. To w klasztorach, już w średniowieczu, pojawiają się pierwsze publiczne toalety z wydzielonymi kabinami [18]. Ma to miejsce zarówno w klasztorach męskich jak i żeńskich. Bez wątpienia wpływ na ich kształtowanie ma sposób życia zakonnego i dbałość o zachowanie odosobnienia, a wręcz intymności. Jednak klasztory i zamki, to miejsca po tym względem wyjątkowe. W miastach toalety publiczne niemal nie występowały.

Rys. 7 Gdanisko (dankster) w Toruniu – jedyna zachowana obecnie część zamku; fot. Dawid Galus, 2013, źródło: www.commons.wikimedia.org (dostęp:07.10.2023)

Rys. 8 Rekonstrukcja średniowiecznych kabin toaletowych na zamku w Malborku, fotografia: B. Uherek – Bradecka, 2021

Sytuacja zaczęła poprawiać się dopiero wraz z nadejściem nowej epoki. Najstynniejsza polska rezydencja królewska – zamek na Wawelu w Krakowie zyskał publiczne toalety podczas przebudowy, prowadzonej w latach 30-tych XVI wieku. Zostały one ulokowane w parterze ściany parawanowej, zamykającej dziedziniec od południa. Wg. ówczesnych nosiły nazwę „wychodka pospolitego” lub „transistu publicznego” [19]. Warto tutaj podkreślić, iż ustęp ten był koedukacyjny i dostępny dla każdego, kto znalazł się na nowopowstałym, arkadowym dziedzińcu zamkowym. Jednak nadal nieczystości z toalety odprowadzane były bezpośrednio za mury dziedzińca, co powodowało dyskomfort zapachowy dla osób przebywających w obrębie zamku oraz zabudowań wzgórze. Z wolna toalety publiczne zaczęły powstawać także w innych rezydencjach królewskich i monarszych⁷.

⁶ Do dnia dzisiejszego badacze spierają się co jest podstawą określenia „gdańsko” – jedna z teorii zakłada, że nazwa tę zapoczątkowała wieża kloaczna wzniesiona na zamku wysokim w Malborku wysunięta właśnie w stronę Gdańska, jednak biorąc pod uwagę fakt iż analogiczne wieże zaczęły pojawiać się także w innych skrzydłach tej budowli i skierowane były już w inną stronę należy raczej przyjąć z S. Józwiakiem i J. Trupindą [17], że nazwa ta pochodzi raczej od budowniczych właśnie z Gdańska pochodzących.

⁷ Zamek królewski w Krakowie był jedną z pierwszych europejskich rezydencji królewskich w XVII wieku wyposażonych w toaletę publiczną. Dla porównania w Wersalu, którego budowa rozpoczęła się 1661 roku nie przewidziano żadnej toalety publicznej a nie było żadnej toalety publicznej.

Jednak brak kanalizacji w miastach powodował znaczne utrudnienia w odprowadzaniu nieczystości w związku z tym, publiczne toalety miejskie w zasadzie nie powstawały.

Przełomem w historii toalet był niewątpliwie wynalazek sir Jiona Haringtona z 1592 roku. Po raz pierwszy możemy bowiem mówić o prototypie współczesnej, spłukiwanej muszli klozetowej. Wynalazek ten wyposażony w dwa zawory, z których jeden otwierał przepływ nagromadzonej w cysternie wody, a drugi otwierał przepływ ścieków. Innowacyjny wynalazek wymagał jednak instalacji doprowadzającej wodę oraz odprowadzającej ścieki, co było niewątpliwie problematyczne w dobie braku ogólnych systemów kanalizacyjnych i wodociągowych. A te powstawały bardzo powoli. W roku 1775 Alexander Cummings skonstruował klozet wodny. Założenie było bardzo podobne do poprzedniego, toaleta spłukiwana była wodą z rezerwuaru (zbiornika), a następnie nieczystości odprowadzane były wprost w dół. Jednak urządzenie Cummingsa było wyposażone w dodatkowy zawór, odcinający nieprzyjemny zapach oraz w syfon, w kształcie litery „S” na stałe wypełniony wodą, co blokowało cofanie się nieprzyjemnie pachnących gazów. Nie powinien dziwić więc fakt, iż to właśnie w Anglii w 1851 roku, podczas Wielkiej Wystawy Światowej w Londynie, została oddana do użytku dla odwiedzających pierwsza toaleta publiczna, wyposażona w ceramiczne misy spłukiwane wodą i podłączone do kanalizacji⁸. Nowe rozwiązanie budziło ciekawość i zachwył. Podczas trwania wystawy światowej skorzystało z niego 827280 osób [20]. Twórca tej toalety George Jennings, widząc powodzenie swojego pomysłu, wkrótce zaczął instalować podobne urządzenia na dworcach i w parkach, w innych krajach Europy oraz w Stanach Zjednoczonych i na Dalekim Wschodzie. Prace nad udoskonaleniem samego klozetu spłukiwanego wodą trwają nieustannie, od tego momentu do czasów współczesnych. Największy przełom w nich nastąpił jednak w latach osiemdziesiątych XIX wieku, kiedy to inny Brytyjczyk – Thomas William Twyford wprowadził na rynek wykonany w całości z fajansu (glazurowanej ceramiki) model „Unitas”. Ceramika zastosowana w tym modelu okazała się tania i co ważne, zwłaszcza w toaletach publicznych, odporna na zarazki. Nowe modele wymagały jednak podobnie jak ich poprzednicy dostępu do sieci wodociągowej i kanalizacyjnej.

Pierwsze nowożytny toalety publiczne postawiono dopiero na początku XIX wieku w Paryżu⁹ (rys.9, rys. 10). Ich liczba wzrastała bardzo gwałtownie. Szacuje się, że na początku XX wieku ich liczba w stolicy Francji wynosiła już ok. 4000¹⁰. Najszybciej jednak toalety publiczne rozwijały się w Wielkiej Brytanii. Jak podaje Fährmann S., pod koniec XIX wieku w 36 miastach Wielkiej Brytanii istniały już publiczne toalety, z wydzielonym kabinami, spłukiwane wodą i podłączone do kanalizacji. Często lokowane były one w specjalnie do tego celu przeznaczonych budynkach, nazywanych szaletami [21]. Kolejne powstały w 1820 r. w Berlinie i w 1851 r. w Londynie.

⁸ Wizyta w toalecie publicznej była wówczas płatna. Cena wynosiła 1 pens i obejmowała oprócz możliwości skorzystania z toalety także czyszczenie butów. Warto także wspomnieć, że po każdej wizycie pracownik czyściła zarówno samą toaletę jak i sedes.

⁹ Ciekawostką jest, iż pierwsza publiczna toaleta przeznaczona wyłącznie dla kobiet powstała dopiero w 1905, nosiła nazwę „Lavatory de la Madeleine”. W latach 90 XX wieku zostały w niej jednak zamontowane także pisuary, co uczyniło z niej publiczną toaletę koedukacyjną.

¹⁰ Wspomnieć należy w Paryżu zaczęto także toalety publiczne wyposażać w tzw. „urynały” będące odpowiednikami dzisiejszych pisuarów. Ich pierwowzory posiadały jednak formę rynny i bardzo często pozbawione były możliwości spłukiwania.

Rys. 9. Châlet de nécessité du marché de la Place de la Madeleine (Domek z konieczności na rynku Place de la Madeleine); fotografia Charles Marville, ok. 1865; źródło: www.commonswikimedia.org/ (data dostępu: 10.10.2023)

Rys. 10. Toalety publiczne Dorion (Pałac Petit Pipi), Pola Elizejskie; fotografia Charles Marville, ok. 1874; źródło: www.upload.wikimedia.org/ (data dostępu: 10.10.2023)

W Polsce nowinki techniczne prezentowane m.in. na wystawie światowej w Londynie, dość szybko trafiały do domów prywatnych, jednak w miastach nadal borykano się brakiem odpowiednich instalacji¹¹. A tych w polskich miastach brakowało! W Warszawie czy Poznaniu kanalizacja pojawiła się dopiero w końcu XIX wieku! Powodowało to więc znaczne opóźnienie względem innych krajów Europy. Jednym z pierwszych miast, w którym się pojawiły był Kraków. Na początku XX wieku, ówczesny prezydent Krakowa Juliusz Leo zainicjował budowę publicznych szaletów miejskich¹². Jednak rozwój toalet publicznych postępował nierównomiernie i uzależniony był od możliwości technicznych, związanych z podłączeniem ich do nowobudowanych systemów wodno-kanalizacyjnych.

2.1. Współczesne toalety publiczne

Obecnie brak toalet publicznych nie jest już problemem. Możemy je spotkać zarówno w przestrzeniach miejskich, gdzie przyjmują one bardzo zróżnicowane formy (rys.11), jak i w budynkach użyteczności publicznej, gdzie estetycznie są podporządkowane zazwyczaj stylowi w jakim projektowane są wnętrza. Wielkość toalet podporządkowana jest prawdom ergonomii, sama miska jest więc w zasadzie zawsze podobnych wymiarów, jednak ilość oczek, wymiary samych kabin czy przedsionków są różne, w różnych krajach i zależą często od lokalnych uwarunkowań. Jak świat długi i szeroki, widoczne jest im jednak poświęcanie coraz więcej uwagi. W Polsce także projektowanie toalet publicznych już od kilku lat stało się przedmiotem społecznej dyskusji, a one same, stały się z projektów traktowanych kiedyś marginalnie, przedmiotem konkursów architektonicznych. Przykładem tego może być konkurs organizowany przez KOŁO¹³, w którym już od kilkunastu lat, przedmiotem konkursu jest projekt toalety publicznej. W roku 2021 był to projekt toalety publicznej dla Tatrzańskiego parku narodowego, w roku 2022 projekt toalety publicznej w Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, a w roku 2023 odbyła się już 25 edycja tego konkursu, której tematem było „zaprojektowanie mobilnej toalety publicznej, w zaciszu ogrodu Pałacu Zamoyskich w Warszawie, dostosowanej dla wszystkich, zwłaszcza do potrzeb osób o ograniczonej możliwości poruszania się, osób starszych i dzieci, osób z niepełnosprawnością wzroku czy słuchu.”[22].

¹¹ Jeden z pierwszych klozetów wodnych (water-closet – WC) został zamontowany w prywatnej rezydencji hrabiego Konstantego Zamoyskiego już w XIX wieku.

¹² Od nazwiska propagatora budowy toalety te w Krakowie zaczęto nazywać „leówkami”.

¹³ Wiodąca polska marka produkująca toalety i ceramikę sanitarną, od 2015 roku będąca częścią koncernu Geberit.

Dowodzi to niezbicie, iż budynki i przestrzenie publicznych toalet stają się tematem ważnym i chętnie podejmowanym przez architektów. Warto także zwrócić uwagę na fakt, iż w przypadku tych obiektów, mimo historycznego kontekstu króluje minimalizm, wspierany technologią i elektroniką. A ta z kolei wkracza zarówno do samych misek, jak i do rozwiązań całych bloków toaletowych.

Rys. 11. Toalety publiczne „Urilift” firmy pop-up toilet w Londynie:
 fotografia: www.popuptoilet.com/en/assortment/ (dostęp: 10.10.2023)

Rys. 12. Miska myjąca sterowana pilotem
 firmy Geberit; fotografia: Barbara Uherek
 – Bradecka, 2023

W dobie dbałości o ekologię zwracamy uwagę na to, by ilość zużywanej w toalecie wody była jak najmniejsza, przy jednoczesnym efektywnym oczyszczaniu miski¹⁴. Dawne udogodnienie jakim był papier toaletowy, stosowany na szeroką skalę od lat pięćdziesiątych XIX wieku, zaczyna być wypierane przez toalety myjące, które łączą w sobie funkcję wc i bidetu, a ponadto są samoczyszczące (rys.12.), co niewątpliwie jest zaletą, zwłaszcza w czasach pandemicznych, a dodatkowo znacznie ograniczają zużycie wody, podobnie jak elektroniczne, bezdotykowe baterie, stosowane na szeroką skalę w umywalkach przy toaletach publicznych.

3. Aspekt społeczny toalety publicznej

Biorąc pod uwagę istotę tematu oraz coraz większe zainteresowanie, już nie tylko projektantów, ale całego społeczeństwa tematem publicznych toalet należy zwrócić uwagę na ich aspekt społeczny. A ten, także zmienia się w czasie. Oczywiście dziś mamy ogromne zapotrzebowanie na intymność w toalecie, a publiczne wypróżnianie się nie wchodzi już w grę, jednak publiczna debata o toaletach i ale myślenie o nich przestało być tematem tabu. W starożytności, w rzymskich miastach, wieloosobowe latryny publiczne zajmowały ogrom przestrzeni publicznych. Co więcej, były one nie tylko miejscami, gdzie wchodziło się w celach defekacji, ale także miejscami, gdzie kwitło życie towarzyskie. Toalety tej epoki pełniły bowiem rolę socjalizującą. Sprzyjał temu również ich układ przestrzenny, umożliwiający kontakt wzrokowy z rozmówcą korzystającym z toalety naprzeciw. Prowadzono w nich dyskusje polityczne, a nawet odczytywano poezję. Sytuacja uległa zmianie wraz z upadkiem cywilizacji antycznej. W średniowieczu zapanował pogląd, w dużej mierze rozpropagowany przez z wolna dominującą religię chrześcijańską, iż potrzeby fizjologiczne należy załatwiać w miejscach ustronnych. Korzystano zatem z wychodków nad dołami kloacznymi, w których także oddawano się lekturze, lecz w samotności [23], lub palono tytoń. W wiekach średnich częste było także używanie naczyń – nocników. Nieczystości z nich, bardzo często, wylewane były wprost na ulicę.

¹⁴ Standardem obecnie są przedziały 3/6 l, dawniej toaleta potrafiła na jeden cykl potrzebować nawet 20 l wody.

Temat samych toalet był marginalizowany. Spowodowało to znaczne obniżenie poziomu higieny, zwłaszcza w miastach i z pewnością przyczyniło się do wybuchu wielu epidemii. W dobie renesansu zaczęto praktykować stawianie drewnianych, kilkuosobowych budek toaletowych. Defekacja stała się więc znów czynnością bardziej społeczną. W dobie renesansu także pojawiły się pierwsze ubikacje w kształcie krzesel. Nie pełniły one funkcji toalet publicznych, nie sposób jednak nie wspomnieć o nich, gdyż korzystanie z nich było czynnością publiczną. W czasach baroku nawet królowie (w tym Ludwik XIV) przyjmowali interesantów, zasiadając na tego typu „tronach”. Taki stan rzeczy trwał niemal przez całą epokę¹⁵. Toalety publiczne w zasadzie nie powstawały. Dopiero pojawienie się toalet spłukiwanych wodą i podłączonych do kanalizacji przyniósł przełom w tym względzie. Nie bez znaczenia jest tutaj brzydki zapach, jaki towarzyszył przez wieki ogólnodostępnym toaletom, pozbawionym kanalizacji i bieżącej wody. Kiedy zniknął pojawiła się ponowna społeczna akceptacja dla tego typu rozwiązań. W czasach nam współczesnych znów odgrywają one ważną rolę społeczną. Tyle, że zaobserwować możemy inny społeczny aspekt. Czynniki użyteczne stawiany jest bowiem obecnie na równi z czynnikiem estetycznym i ekologią.

4. Wnioski

Na przestrzeni wieków funkcja toalety pozostała taka sama, jednak toalety publiczne przeszły ogromną ewolucję. I choć pisanie o nich wydawać może się zajęciem niewdzięcznym, to ich historia jest niezwykle ciekawa, a one same mogą dostarczyć nam wiele cennych informacji - są jednym z najbardziej interdyscyplinarnych obszarów badań [24]. Bardzo ważne w przestrzeni i w społeczeństwie, zapomniane i odrzucone, ponownie wracają do łask w innej formie po to, by stać się przedmiotem konkursowej rywalizacji architektonicznej. Na ich przykładzie więc możemy dowiedzieć się wiele na temat rozwoju naszej historii, nie tylko w aspekcie inżynierskim, materiałowym czy kulturowym, ale także społecznym. Ich historia jest bowiem lustrem, w którym odbijają się poglądy społeczne poszczególnych epok.

¹⁵ Za wyjątkową można uznać łazienkę księżnej Izabeli Lubomirskiej w Wilanowie, która oprócz salonu kąpielowego wyposażona była także w „stolec” – czyli ozdobne krzesło z otworem oraz w bidet.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Prawo Budowlane (Dz. U. z 2018 r. poz. 1202 z późn. zm), Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 12 kwietnia 2002 w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie.
- [2] Małecka N.: Łazienki i toalety w Egipcie faraonów. W: Czystość i brud Higiena w starożytności, red. Korpalska W., Ślusarczyk W., Bydgoszcz, 2013; s. 97-11; ISBN 978-83-231-3117-5
- [3] Wheeler M.: The Indus Civilization: Supplementary Volume to the Cambridge History of India. Cambridge: Cambridge University Press, 1968, ISBN-13 978-0521095389
- [4] Posselh G.L.: The Indus Civilization: A Contemporary Perspective; Prasa AltaMira, 2002, ISBN-13 978-8178292915
- [5] Borowy I.: Human Excreta: Hazardous Waste or Valuable Resource? Shifting Views of Modernity. Journal of World History, University of Hawai'i Press, Volume 32, Number 3, September 2021, s. 517-545, ISSN 1527-8050; DOI: 10.1353/jwh.2021.0035
- [6] Bracecki T., Uherek – Bradecka B.: Cultural aspects of sauna and SPA architecture in the city – examples of design and execution; Architectus 2012, No.2 (32), DOI: 10,5277/arc120215
- [7] Korpalska W., Ślusarczyk W. (red): Czystość i brud Higiena w starożytności, Bydgoszcz, 2013; s. 97-11; ISBN 978-83-231-3117-5
- [8] Krzemińska A.; Historia zapisana w latrynach, Świat Nauki, 2006 (01), s. 58-67
- [9] Antoniou G.P, De Feo G., Fardin F Tamburrino A., Khan S., Tie F., Raklaitye I., Kanetaki E., Zheng X.Y., Mays L.w., Angelakis A.N.; Evolution of Toilets Worldwide through the Millennia, Sustainability 2016, 8(8), 779; www.doi.org/10.3390/su8080779
- [10] Evans A., Evans J.: The palace of Minos: a comparative account of the successive stages of the early Cretan civilization as illustrated by the discoveries at Knossos; Vol. 3, Macmilan, London, 1921; dostęp internetowy: urna:oclc:rekord:499455964 (04.10.2023)
- [11] Klinkowski J.: Nowotestamentalny obraz celników na tle systemu finansowego Judei i Imperium Rzymskiego, „Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne, nr 2 (11)”, 2007, s. 60.
- [12] Casson L.: Everyday Life in Ancient Rome, Wydawnictwo Uniwersytetu Johnsa Hopkinsa 1999, ISBN – 10 9780801859922; dostęp internetowy: www.archive.org/details/everydaylifeinan00cass (04.10.2023)
- [13] Winniczuk L.; Ludzie, zwyczaje i obyczaje Starożytnej Grecji i Rzymu, PWN, 2006; ISBN:9788301169039
- [14] Wypustek A.; Kulturowa Historia defekacji; [w:] Historia higieny wodą pisana, red. Ślusarczyk W., Quixi Media Sp. z o.o., 2017, ISBN 978-83-61840-41-1, s.191-215;
- [15] Rutkowska – Płachcińska A.; Historia kultury materialnej Polski w zarysie - tom II od XIII do XV wieku, Ossolineum, 1978
- [16] Chęć A.; Gdaniska jako element architektury militarnej zakonu krzyżackiego, Archeologia historica Polona, 1997 96), s. 123-148
- [17] Józwiak S., Trupinda J.; Organizacja życia na zamku krzyżackim w Malborku w czasach wielkich mistrzów (1309 – 1457), 2011, s. 331-335
- [18] Uherek – Bradecka B.; Architektura monastyczna na Śląsku Cieszyńskim po 1939 roku – wstęp do badań współczesnej architektury klasztorów na obszarze Śląska Cieszyńskiego, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Technicznej w Katowicach, 2022, T. 14, s.13-22
- [19] Janicki K.; Wawel. Biografia., Wydawnictwo Literackie, 2022, ISBN 978-83-08-07695-8, s.227
- [20] Fray C.R.: Palace of Industry, 1851: A Study of the Great Exhibition and Its Fruits. Cambridge University Press, Cambridge 2010; dostęp internetowy: Palace of industry, 1851. Fay, C.R. (Charles Ryle), 1884-596119130
- [21] Fährmann S.; Öffentliche Bedürfnisanstalten; 2000
- [22] www.konkurs.geberit.pl
- [23] Płóciennik T. Apokalipsa w latrynie, czyli o odkryciu fragmentu pergaminowej karty zawierającej tekst IV księgi Ezdrasza na parceli Głównego Miasta w Gdańsku, rocznik Biblioteki Narodowej 2013, nr 44, s.70-79
- [24] Kalwat W.; Archeolog w latrynie, Mówią Wieki nr. 10, 2006

THE EVOLUTION OF PUBLIC TOILETS

ABSTRACT

The issue of toilets has appeared in architecture since ancient times. A special example are public toilets, which have undergone significant transformations over the centuries. Only their function remains unchanged. Their history is extremely interesting and provides a lot of interesting information from various fields of science. The approach to designing and locating rooms and sanitary facilities in public space and the way they are used reflect not only the engineering achievements of particular eras. Their history includes stylistic trends and material possibilities depending on the time of creation. We can also make broader observations using the example of public toilets. They reflect the change in worldview, social acceptance of human behavior and approach to issues related to the creation of public space and issues related to hygiene and health that occur over time.

KEYWORDS

public toilets, toilet evolution, hygiene and sanitary rooms, sociological aspect of toilets

Artykuł udostępniony na licencjach Creative Commons/ Article distributed under the terms of Creative Commons licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0). License available: www.creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/